

УДК 347.91

DOI: 10.33663/1563-3349-2026-100-309

ISSN 1563-3349

С. В. ПИЛИПЕНКО

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ФОРМИ ВСТАНОВЛЕННЯ ОБСТАВИН СПРАВИ В РИМСЬКОМУ ПРАВІ

Здійснено історико-правовий аналіз формування механізмів встановлення істини в римському цивільному процесі. Розглянуто еволюцію судових форм – від давніх релігійних ритуалів легісаційного провадження до державно-бюрократичного екстраординарного процесу. Аналізуються три форми римського цивільного процесу, що послідовно змінювали одна одну: легісаційний, формулярний та екстраординарний. Зазначається, що в ранні періоди (легісаційний та формулярний процеси) судовий процес був поділений на дві стадії: *in iure* (формальна фіксація спору перед магістратом) та *in iudicio* (вирішення справи по суті суддею). Тягар доказування покладалася на сторони – доводить той, хто стверджує.

Особлива увага приділяється системі доказів, включаючи показання свідків, письмові документи та судові клятви, а також розподілу тягара доказування між сторонами. Підкреслено, що саме в Стародавньому Римі зародилися фундаментальні судові принципи змагальності та активної ролі судді. Доведено, що антична спадщина заклала основу для сучасних правових систем, які гармонійно поєднують вільну оцінку доказів з різними процесуальними формальностями.

Ключові слова: римський цивільний процес, легісаційний процес, формулярний процес, екстракогніційний процес, встановлення обставин, формула, доказування, тягар доказування засоби доказування визнання сторін показання свідків, письмові докази, присяга, змагальність, вільна оцінка доказів, активна роль судді.

Pylypenko Serhiy. Procedural forms for establishing the facts of a case in Roman law

This scholarly work is devoted to a historical and legal analysis of the development of mechanisms for establishing the truth in Roman civil procedure. The author examines in detail the evolution of judicial forms—from ancient religious rituals of legis actio proceedings to state-bureaucratic extraordinary proceedings. The work provides a detailed analysis of the three forms of Roman civil procedure that successively replaced one another: legis actio, formulary,

and extraordinary. It is noted that in the early periods (legis actio and formulae proceedings), the judicial process was divided into two stages: in iure (formal recording of the dispute before the magistrate) and in iudicio (adjudication of the case on its merits by the judge). The burden of proof rested with the parties – the party making the claim bears the burden of proof.

Particular attention is paid to the system of evidence, including witness testimony, written documents, and judicial oaths, as well as the distribution of the burden of proof between the parties. The study emphasizes that it was in Ancient Rome that the fundamental judicial principles of adversarial proceedings and the active role of the judge originated. Ultimately, the author demonstrates that the ancient legacy laid the foundation for modern legal systems, which harmoniously combine the free evaluation of evidence with various procedural formalities.

Key words: *Roman civil procedure; legis actio; formula; extra-cognitio; fact-finding; formula; proof; burden of proof; means of proof; admissions of the parties; witness testimony; documentary evidence; oath; adversarial system; free evaluation of evidence; active role of the judge.*

У процесі дослідження сучасних проблем встановлення обставин цивільних справ видається методологічно важливим і виправданим точне визначення часу зародження перших логічно завершених уявлень щодо порядку розгляду і вирішення конфліктів, послідовності вчинення учасниками справи процесуальних дій по доведенню своєї правоти, можливих засобів доказування та особливостях їх оцінки. У цьому плані особливе місце займає період панування римського права. І справа тут не тільки і, мабуть, не стільки в неминущих наукових звичаях його глибокого пізнання та величезному історичному значенні для розвитку юридичної освіти, правової доктрини й формування західної державно-правової традиції. Протягом більш як тисячолітньої історії існування Стародавнього Риму викристалізовувалися процедури здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав. І хоча римське право ще не знало та, по суті, й не могло знати, поділу права на матеріальне та процесуальне, проте багато з тих юридичних понять, категорій і конструкцій, що дійшли до наших днів, у тому числі в сфері цивільного судочинства, своїм походженням зобов'язані римській правовій думці та юриспруденції. Простежити за ходом складної еволюції римського цивільного процесу, виявляючи мінливі характеристики системи встановлення обставин спірних справ на всіх етапах функціонування розглянутої держави – одне

з актуальних завдань сучасних дослідників цивільного права і процесу.

Звертаючись до багатой історичної спадщини римського права, одразу зауважимо, що говорити про встановлення обставин цивільних справ будемо виключно в річищі принципово різних, за багатма правовими підставами, моделей (форм) судового процесу, які історично змінювали одна одну – легісакційного (*per legis actiones*), формулярного (*per formulas*) та екстракогніційного (*extraordinaria cognitio*).

За свідченням істориків права, на перших етапах свого розвитку право ще не виділяється від моралі та релігії, а навпаки, живе разом з ними у свідомості народу. Позивачу потрібно було, щоб хтось визначив право у його відносинах до відповідача. Він звертався з цією метою до *pontifices*, запевняв клятвено, що така-то річ належить йому, і надавав у заставу правої клятви штраф, визначений для умилостивлення богів за неправдиве покликання їх імені. Відповідач, якщо він не визнавав претензій позивача, повинен був зробити те ж саме зі свого боку. Оскільки при цьому чиясь клятва обов'язково була неправдивою (*falsum sacramentum*), і за неї слідував релігійний штраф, *riaculi solutio*, то розгляд спору ставав справою жерців, які повинні були вирішити, чия клятва справедлива, а чия несправедлива, *sacramentum justum, resp. in justum iudicare*. Такою була давня форма суду – *legis actio Sacramento* [1, с. 40].

Як бачимо, для легісакційного цивільного процесу, як, втім, і формулярного, дотримання ритуалу було неодмінною умовою отримання судового захисту. Грошова застава розглядалася фактично як процесуальний засіб протидії пред'явленню необгрунтованих позовів. Встановлення обставин спірної справи було обов'язком не держави, а самих її учасників. Аналізуючи порядок доказування в легісакційному та формулярному процесі, звертаємо увагу на одну загальну процесуальну особливість – поділ процедури розгляду та вирішення справи на два етапи – *in iure* та *in iudicio*.

На стадії *in iure*, яка могла проходити перед римським магістратом – претором або іншою вищою посадовою особою, наприклад, консулом, з'ясовувалася лише формальна сторона конфлікту. Сторони за допомогою чітко озвучених формул заявляли свої вимоги. Магістрат не досліджував факти, він лише фіксував, яке юридичне

питання вимагає судового розгляду та вирішення, чи дотримані всі необхідні передумови для судового захисту. Тобто провадження *in iure* існувало для того, щоб правові вимоги сторін отримали якомога точніше юридичне формулювання, прийнятне для подальшої фактичної перевірки та судового рішення. Власне, з цього часу цивільний процес стає формою примусового здійснення суб'єктивного права тільки в разі, коли сторони заявляють претензії, засновані виключно на праві (правові вимоги), яким потрібен судовий захист.

На другій стадії *in iudicium*, вже безпосередньо перед судом, обраним сторонами або призначеним претором, справа вирішувалася по суті без дотримання будь-яких ритуальних обрядів, а сторони могли вільно заявити про докази і представити їх.

Вчені відзначають, що в Римі існувала чітка та всебічно розроблена система доказів. Предметом доказування в римському цивільному процесі були факти спірного характеру, а функція доказування покладалася на сторони: як на позивача, так і відповідача – *actore non probante reus absolvitur* (якщо позивач не доводить вимоги, відповідача належить виправдати) та *in exceptiando reus fit actor* (щодо заперечення на позов відповідач стає позивачем). Суд же доказів не збирав і свідків не викликав. У період легісакційного та формулярного процесу не існувало судової оцінки доказів. Тому сила доказів визначалася не суддями, а законом. Суд не мав права давати іншу оцінку доказам або не брати їх до уваги, але вже в класичний період суддя міг вимагати надання додаткових свідчень та доказів з метою оцінки ситуації в цілому [2, с. 139, 140]. У формулярному процесі претор складав формулу, яка містила вказівки судді, за наявності яких підстав позов повинен бути задоволений, а за відсутності – відхилений. Суддя був обмежений змістом формули претора і не міг від неї відступити. *Non refert quid notum sit iudici, si notum non sit in forma iudicii*.

Зароджуються і отримують всебічний розвиток у римському цивільному процесі змагальні засади, особливо в період дії *Legis actio* і *Per formulas*. Римське правило: доводить той, хто стверджує; якщо позивач не доведе свій позов, він програє, навіть якщо відповідач бездіяльний, сприйнято більшістю цивільних процесуальних систем сучасності. Нормальний порядок речей, за якого здійснюється право у разі оскарження чи порушення з боку інших осіб,

пишуть Р. А. Калюжний та В. М. Вовк, полягає у зверненні до суду. Насамперед суд вирішує, чи існує спір, і в разі необхідності вживає примусових заходів для здійснення правосуддя. Але для цього потрібне пред'явлення позову з боку заінтересованої особи. Протилежна сторона в цей час подає свої заперечення. Далі потрібно довести ті факти, які свідчать про правоту або неправоту сторін, після чого приймається постанова суду. Дії позивача і відповідача визначалися як право вимагати і право заперечувати (*agere, negere*).

Позивач повинен був підтвердити свої вимоги доказами, а відповідач пред'явлений позов міг визнати або оскаржити. У тих випадках, коли відповідач визнавав існуючі вимоги за позовом, боржник виносив рішення нібито за власним бажанням. «Той, хто зізнався, вважається присудженим, нібито присудженим за власним рішенням». Але якщо відповідач не визнавав позову, він міг направити заперечення проти його підстави. Тоді виникали такі ситуації: а) відповідач заперечував ті факти, на яких базувалося право позивача. Довести наявність цих фактів було обов'язком позивача; б) відповідач наводив свої докази. Довести наявність цих фактів – обов'язок відповідача [3, с. 97, 100].

У спеціальній юридичній літературі, присвяченій римському праву, з питання переліку доказів, як відомо, відсутня єдина думка. Залишаючи цю проблематику для подальшого вивчення, лише зауважимо, що більшість дослідників незмінно включають до нього визнання сторін, показання свідків, письмові докази та присягу. Ми дотримуємося саме цієї наукової позиції.

В обох початкових формах цивільного процесу мали місце виступи сторін (*perogatio*). Вони ставали частиною процесу доказування, проте доказами в буквальному сенсі слова не були. Прикметно, що вже в розглянуту епоху особисті корисливі мотиви могли привести сторони до повідомлення і затвердження завідомо неправдивих фактичних даних.

Предметом судового доказування були тільки спірні факти. Не потребували доказування факти безспірного та неоспорюваного характеру. До вказаних фактів належали: а) загальновідомі факти *facta notoria*, тобто ті, що очевидні для суду. Їх оспорювання вказувало б тільки на бажання ускладнити розгляд справи; б) факти, що визнані нормою права неоспорюваними [2, с. 139]. У III столітті н. е., у випадках зловживання з боку кредиторів (лихварів)

при позиках, особливо коли кредитор звертався до суду на підставі боргової розписки, обов'язок довести факт передачі грошей боржнику (*onus probandi*) покладался на кредитора.

Як зазначають правознавці, іноді мали місце випадки, коли розписка вручалася кредитору раніше отримання грошей, і він, отримавши розписку боржника, відмовлявся передати гроші останньому. Наявність таких фактів пояснюється тим, що боржник (соціально й економічно слабший) підкорявся вимозі кредитора (соціально і економічно сильнішому), який у більшості випадків був лихварем. Для боротьби з подібними явищами постало питання про надання боржнику якихось правових засобів, щоб запобігти стягненню неіснуючого боргу. Такими правовими засобами були: 1) *exceptio doli*, тобто заперечення проти заявленого до боржника позову про те, що отримання розписки здійснено шляхом обману; 2) те, що боржник, не дочекавшись подання позову, міг, у свою чергу, заявити про повернення йому розписки, яка була видана за обіцянки, що позика буде отримана (*querela non numerata pecunia*). Однак застосування цих засобів для боржника було дуже складним, адже необхідно було довести факт неотримання грошей. У подальшому боржник був поставлений у більш сприятливе становище: обов'язок довести передачу грошей боржнику був покладений на кредитора [3, с. 198].

Говорячи про можливі на той час засоби доказування, необхідно підкреслити, що основними видами доказів у римському цивільному процесі були передусім визнання сторін, яке вважалося остаточним і безповоротним розпорядчим актом (*confessio non revocatur*), що мало ключове значення для суду і не вимагало інших доказів.

У цивілістичній доктрині не без підстав зазначається, що з-поміж усієї системи доказів у Римі виділяли зізнання сторін. Зізнання сторін як вид доказів був безспірним, як і клятва. Зізнання сторін є підставою встановлення формальної істини у справі. За Юстиніана воно отримало назву *confessio in iure* [2, с. 139]. Юридична природа визнання, яке замінювало собою судове рішення (*confessus pro iudicato habetur*), полягала в засвідченні дійсності тих відносин або обставин, якими затверджуються права протилежної сторони.

Ось як описують хід тодішнього судового процесу романісти: перед початком процесу за формулою відповідач викликався до

суду. Позивач зобов'язаний був повідомити його про свої претензії і закликав прийти до суду. Відповідач зобов'язаний був негайно з'явитися до претора або надати поручителя (*vindex*), який гарантував його прихід до суду. В класичну епоху за ухилення від суду відповідач сплачував штраф. Поручитель у разі неявки відповідача відповідав у сумі позову. Магістрат міг прийняти позов або відмовити в його прийнятті залежно від справедливості справи. При вирішенні цього питання встановлювалися предмет спору і підстави позовних вимог. Для цього допитувався відповідач. Якщо останній визнавав претензії позивача, то процес завершувався. Позивач міг запропонувати відповідачеві дати присягу, тобто підтвердити клятвою відсутність боргу. Якщо відповідач не давав клятви, вважалось, що він відмовився від захисту, якщо присягав – він виправдовував себе. Тобто в разі заклику до присяги відповідач мав або сплатити, або присягнути. Проте він міг повернути заклик до позивача і запропонувати йому присягнути про наявність боргу. Позивач, який відмовлявся, програвав справу, і тоді процес завершувався на першій стадії [4, с. 64].

Наступним видом доказів виступали показання свідків, які були відомі всім трьом формам римського цивільного процесу. При цьому, якщо на самому початку функціонування Римської держави допускалася вільна оцінка показань свідків, коли суддя оцінював лише добросовісність (*bona fides*) свідка, то вже в період існування Імперії були потрібні показання не менше двох свідків, що обумовлювалося ієрархією судових доказів, що складалася. Безспірним доказом вважалось визнання вини або клятва, письмові докази мали перевагу над усними, а показання одного свідка не вважалися достатніми [4, с. 68].

На думку А. Й. Головача, значення цього засобу доказування полягало в тому, що багато людей у Стародавньому Римі не вміли писати, а тому більшість юридичних дій, зокрема в судочинстві, вчинялися у присутності сторонніх осіб, які могли засвідчити те, що вони бачили. Незважаючи на те, що в більшості випадків свідків запрошували для засвідчення фактів, які опосередковували матеріальні відносини осіб, їх могли залучати для засвідчення й процесуальних, а не тільки матеріально-правових фактів. Наприклад, у легісакційному процесі на стадії *jus*, все, що в ній відбувалося, мали засвідчити свідки (наприклад, визнання позову відпо-

відачем), а на наступному етапі вони мали підтвердити все те, що відбулося на першій стадії [5, с. 33].

Свідки давали показання публічно і перед допитом приводилися до присяги. У Стародавньому Римі були встановлені певні вимоги до свідків, а саме: вони повинні були володіти розумовою і фізичною повноцінністю. До того ж існувала низка інших обмежень, пов'язаних з участю свідків у цивільному процесі. Наприклад, заборона свідчити у власній справі, а також у справах родичів; не могли бути свідками засуджені судовим вироком; обвинувачені у вчиненні злочину; непотребні жінки; особи, які не досягли 20-річного віку; особи, яких привели із будинку обвинувачувача; ліберті проти свого патрона; особи нижчої верстви проти представників вищих прошарків; особи, яких примусили свідчити у конкретній справі; ті, хто раніше вже свідчив проти того ж самого відповідача; заборонялося виступати в якості свідків адвокатам у справах осіб, чий інтереси вони захищали; особи, які керували чиймись справами; сумнівними свідками були: неповнолітні; ті, хто перебував у дружніх або ворожих стосунках з обвинуваченим; особи, які підозрювалися в зацікавленості в результаті процесу; клятвопреступники; ті, хто був умалений в честі за легковажну поведінку; греки та азіати [3, с. 109, 110].

Варто підкреслити, що римське право передбачало спеціальні правила щодо свідків заповіту. До особливих заповітів, що потребували дотримання додаткових вимог, відносили: заповіти під час епідемії (*testamentum pestis conditum*), їх особливістю було те, що допускалася почергова, а не одночасна присутність свідків; заповіти в полі (*ruri conditum*) могли оголошуватися перед п'ятьма свідками, якщо не вдавалося знайти необхідних семи; заповіт сліпого здійснювався в усній формі манципації і міг бути продиктований нотаріусу або секретарю в присутності семи свідків; заповіт неписьменного вимагав присутності восьми свідків; заповіти, в яких розподілялося майно лише між дітьми заповідача, не потребували підписів свідків; заповіти на користь церкви і на інші благодійні цілі звільнялися від встановлених законом вимог [3, с. 227].

Одним із засобів доказування могли бути письмові документи, які часто мали безумовну силу та не піддавалися сумніву в плані їх достовірності. Вони поділялися на публічні (*public tabulae*) і приватні (*instrumenta privata*).

Присяга або клятва виступала в якості судового доказу, яким встановлювалася формальна істина. Як наголошував К. І. Малишев, присяга розвинулася з найдавніших релігійних обрядів. Добровільна присяга (*jusjurandum volimtarum*) ґрунтувалася на взаємній згоді сторін припинити спір цим шляхом. Коли сторона пропонує іншій стороні закінчити справу присягою по добрій совісті, і він відкидає це, то сама відмова його вже свідчить, що він визнає себе неправим, а справу свого суперника – справедливою. Відмова вважалася виразом визнання. Відповідач, якому була запропонована присяга, повинен був або принести її, або відвести на душу позивача, тобто погодитися, щоб справа була вирішена присягою позивача. Якщо він не погоджувався ні на те, ні на інше, то звинувачувався в позові.

У римському процесі зустрічається й присяга іншого роду, призначена судом і заснована на довірі суду до присяжних показань сторони (*jusjurandum necessarium seu giudiciale*). Коли справа була сумнівною, коли докази, представлені позивачем і відповідачем, були недостатніми, але позов або заперечення здавалися не позбавленими підстав, суд пропонував або позивачеві підтвердити свої вимоги присягою і таким чином доповнити представлені ним докази (додаткова присяга), або відповідачеві – очистити себе від підозри в неправоті відповіді (очисна присяга) [1, с. 307].

У легісакційному процесі обидві сторони давали урочисту клятву. Відмова від клятви могла призвести до припинення процесу. Особа, що викликала на присягу, зобов'язана була присягати. Так, не потребувала судового рішення справа, у якій відповідач на вимогу позивача під присягою заперечував вимоги позивача, чи, навпаки, позивач на вимогу відповідача під присягою підтверджував свої вимоги. Ця присяга могла бути прийнята і поза судом за взаємною згодою сторін. Вона була основою формальної істини між сторонами [2, с. 140]. Переходячи до правил оцінки доказів, варто зауважити, що в легісакційному і формулярному процесі суддя (*iudex*) оцінював їх вільно, керуючись життєвим досвідом і здоровим глуздом. Ще не була сформульована формальна теорія доказів.

Екстраординарний процес (*cognitio extra ordinem*), що з'явився орієнтовно в період Принципату (початок Імперії, з кінця I ст. до н. е. – III ст. н. е.), ознаменував, по суті, зародження нової моделі

цивільного судочинства, характерними ознаками якої можна вважати: зникнення двостадійності цивільного процесу і приватного судді – весь процес, від прийняття заяви (*libellus*) до винесення рішення, вів один державний чиновник (чиновник імператора, пізніше суддя); активну, слідчу роль судді. Суддя вже не пасивний арбітр. Він зобов'язаний сам з'ясувати істину в справі, в силу чого наділявся правом судді за своєю ініціативою (*ex officio*) витребувати докази, викликати свідків, призначати експертів. Тягар доказування формально залишається на сторонах, але суддя може їм активно допомагати. Принцип безпосередності втрачає своє значення. Процес стає письмовим і навіть платним. Фіксуються всі процесуальні дії і процесуальні документи у справі; з'являються перші елементи формальної теорії доказів. Хоча вільна оцінка доказів ще деякий час зберігається в колишньому вигляді – в Дигестах Юстиніана містяться положення про те, що необхідно брати до уваги не кількість свідків, а враховувати щире достовірність свідчень, а також свідчення, які ближче до світла істини. У пізній Імперії (особливо в праві Юстиніана) виникають перші прообрази формальних правил оцінки доказів. Наприклад, показання деяких осіб (раби під тортурами, високопоставлені свідки) починають оцінюватися по-різному; зростала роль доказових презумпцій як логічних висновків про встановлені факти (наприклад, *praesumptio tuciana*).

Отже, правомірною, на нашу думку, є гіпотеза про те, що римська юриспруденція дала континентальному праву не одну, а дві, кардинально відмінні конструкції цивільного судочинства. В основі першої – принцип змагальності та ідеї вільної оцінки доказів. Базис другої – уявлення про активну, слідчу роль судді, переваги письмового процесу та формальної теорії доказів. Проте з плином часу навряд чи можна беззастережно стверджувати про триумф будь-якої з них, навіть у періоди Середньовіччя та Нового часу, коли окремі країни сприйняли надбання *ordo* (Англія, ранне німецьке право), а інші – *cognitio* (романо-канонічний процес, право країн континентальної Європи в епоху *ius commune*). Навпаки, можна спостерігати за неодноразовими спробами знайти оптимальне поєднання властивих їм елементів, які не припиняються й сьогодні. До того ж не буде перебільшенням сказати, що нинішнє цивільне судочинство – це більшою мірою про поєднання всього

найкращого, що може привнести в процес змагальна форма встановлення обставин справи та активна, організуюча роль суду. Це ще раз свідчить про важливе значення не до кінця пізнаної спадщини Стародавнього Риму та його правової думки.

1. Мальшев К. И. Курс гражданского судопроизводства. Том 1. Второе исправленное и дополненное издание. Санкт-Петербург.: Типография М. М. Стасюлевича, 1876. 444 с. 2. Основы римского гражданского права: навч. посіб. / І. Г. Козуб, М. І. Боднарук. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. 488 с. 3. Калюжний Р. А., Вовк В. М. Римське приватне право: підруч. Київ: «МП Лея», 2014. 240 с. 4. Основы римского частного права: підруч. / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Харків: Право, 2008. 224 с. 5. Головач А. Й. Свідок як учасник цивільного процесу Стародавнього Риму (VIII ст. до н. е. – V ст. н. е.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер. Право. 2025. Вип. 91. Ч. 1. С. 31-36.

References

1. Malyshev K. Y. Kurs hrazhdanskoho sudoproyzvodstva. Tom 1. Vtoroe yspravlennoe y dopolnennoe yzdanye. Sanrt-Peterburg: Typohrafiya M. M. Stasiulevycha, 1876. 444 s. 2. Osnovy rymskoho tsyvilnoho prava: navch. posibnyk / I. H. Kozub, M. I. Bodnaruk. Chernivtsi : Chernivets. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha, 2020. 488 s. 3. Kaliuzhnyi R. A., Vovk V. M. Ryske pryvatne pravo: pidruch. dlia vyshch. navch. zakl. Kyiv: «MP Lesia», 2014. 240 s. 4. Osnovy rymskoho pryvatnoho prava: Pidruchnyk / V. I. Borysova, L. M. Baranova, M. V. Domashenko ta in.; Za zahalnoiu redaktsiieiu V. I. Borysovoi ta L. M. Baranovoi. Kharkiv: Pravo, 2008. 224 s. 5. Holovach A. Y. Svidok yak uchasnyk tsyvilnoho protsesu Starodavnoho Rymu (VIII st. do n. e. – V st. n. e.). *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. 2025. Serii Pravo. Vypusk 91. Ch. 1. S. 31-36.

Pylypenko Serhiy. Procedural forms for establishing the facts of a case in Roman law

This scholarly work is a historical-legal study of the evolution of the process of establishing facts in civil cases, based on an analysis of Roman law. The author examines how concepts regarding the resolution of disputes, means of proof, and their evaluation emerged and developed in Ancient Rome. The paper provides a detailed analysis of the three successive forms of Roman civil procedure: the *legis actio*, the *formulae*, and the extraordinary proceedings.

It is noted that in the early periods (the *legis actio* and formulary processes), the judicial process was divided into two stages: *in iure* (formal recording of the dispute before a magistrate) and *in iudicio* (resolution of the case on its merits by a judge). The burden of proof rested with the parties – the party making the claim bore the burden of proof. The primary means of proof were the parties'

admissions, witness testimony, written documents, and oaths. Analyzing changes in the judge's role, the author emphasizes that in the *legis actio* and formulary processes, the judge was a passive arbiter, and the assessment of evidence was unrestricted. In the extraordinary process, the judge's role became active and investigative: he himself ascertained the truth, could demand evidence on his own initiative, and summon witnesses. The author describes the transition from oral rituals to written proceedings and the gradual emergence of formal evidence theory, where the law predetermined the weight of a particular piece of evidence (for example, the rule requiring at least two witnesses). It is argued that Roman jurisprudence bequeathed two fundamental models of judicial proceedings to modern continental law: one based on adversarial proceedings and the free evaluation of evidence, and the other on the active role of the court and formal rules of evidence. The author views modern justice as an attempt to achieve an optimal combination of these two traditions.

Key words: Roman civil procedure; *legis actio*; formula; *extra-cognitio*; fact-finding; formula; proof; burden of proof; means of proof; admissions of the parties; witness testimony; documentary evidence; oath; adversarial system; free evaluation of evidence; active role of the judge.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 16.03.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.03.2026 р.

Дата публікації: 28.04.2026 р.